

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE**

Politica Rațiunii la Ioan de Salisbury

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. Alexander Baumgarten

Student-doctorand:

Oana-Corina Filip

Cuprins

Introducere	5
Aprecierea lui Ioan de Salisbury in cercetarea modernă.....	5
Controversa nesoluționată – Lipsa de unitate în operele lui Ioan de Salisbury	9
Poziția prezentei teze în relație cu problematica menționată.....	12
Rațiunea – Soluția propusă	16
Metodologie	22
Limitări	23
Ediții și traduceri folosite.....	23
1. Cunoașterea și rațiunea.....	24
1.1. Procesul cunoașterii	24
1.2. Universaliiile.....	28
1.2.1. Poziția lui ioan în problema universaliiilor.....	28
1.2.2. Critica lui ioan asupra problemei universaliiilor.....	32
1.3. Rațiunea și Dumnezeu	34
1.4. Dezvoltarea rațiunii.....	41
1.4.2. Cheile cunoașterii.....	44
1.5. Lumea ca scenă	54
1.6. Concluzie	57
2. Rațiunea între <i>otium</i> și <i>negotium</i>	59
2.1. Echilibrul dintre <i>otium</i> și <i>negotium</i>	60
2.2. <i>Otium</i>	61
2.2.1. <i>Otium</i> aprobat – <i>Philosophia</i>	62
2.2.2. <i>Otium</i> dezaprobat – Frivolitățile curtenilor.....	75
2.3. <i>Negotium</i>	96
2.3.1. Cunoștințele de drept ale lui Ioan de Salisbury	99
2.3.2. <i>Negotium</i> aprobat – Statul ideal.....	102
2.3.3. <i>Negotium</i> dezaprobat – Tirania.....	120
2.4. <i>Otium</i> , <i>negotium</i> și structura <i>Policraticus</i> -ului	134
2.5. Concluzie	135
3. Caritatea	138

3.1.	Caritatea în opoziție cu avariția.....	138
3.2.	Caritatea ca înțelepciune	143
3.3.	Caritatea ca înțelepciune socială.....	146
3.4.	Predatul ca caritate intelectuală	152
3.5.	Prietenia	153
3.5.1.	Definiția și originile prieteniei	154
3.5.2.	Prietenia posibilă doar între cei virtuoși	156
3.5.3.	Lingușirea ca dușman al prieteniei	158
3.6.	Concluzie	161
Concluzii		163
	Rezultatele cercetării.....	163
	Confirmarea ipotezei propuse	166
	Contribuția personală	167
	Limitări	168
	Direcții viitoare	169
Anexa 1.....		171
Bibliografie		172
	Surse primare	172
	Surse antice și medievale	172
	Surse secundare	172
	Articole personale anterior publicate	173
	Surse Online.....	173

Cuvinte-cheie

- Ioan de Salisbury
- *Policraticus*
- *Metalogicon*
- Filosofie politică
- Rațiune
- Caritate
- Lege
- Tiranie
- Corpul politic
- Structura *Policraticus*-ului
- Tema centrală a *Policraticus*-ului
- *Otium*
- *Negotium*
- Dumnezeu
- Arte liberale
- Prietenie
- Principe
- Epicurei

Sinteza ideilor principale ale tezei

Ioan de Salisbury este considerat ca fiind unul dintre principalii reprezentanți ai mișcării numite „Renașterea de Secol Doisprezece”. În ciuda trecerii a peste o sută de ani de studiu a textelor sale, precum și a unui număr considerabil de contribuții, din partea unor profesori de prim rang, subiectul nu este nici pe departe epuizat.

Cel puțin o dilemă majoră a rămas neelucidată, până acum, de către cercetători, aceea a unității tematice a operelor lui Ioan de Salisbury în general și a *Policraticus*-ului în particular. Cei mai mulți dintre specialiștii din domeniu au caracterizat principalul tratat al lui Ioan ca fiind fragmentar sau ca fiind o colecție eterogenă de idei. Unii au mers chiar până într-acolo încât să afirme că o astfel de unitate nu ar trebui nici măcar căutată. În cel mai bun caz, au fost identificate o pluralitate de teme în scrierile lui Ioan (de exemplu de către Cary J. Nederman și Christophe Grellard), dar fără vreun fir singular care să le lege.

O astfel de lipsă de coerență în operele lui Ioan pare ciudată, dat fiind gradul considerabil de atenție pe care o acordă până și structurii frazelor sale. În plus, afilierea sa lui Cicero și Noii Academii, precum și accentul pe care îl pune pe retorică, fac ca această structură disipată să pară și mai bizară. Mai mult, dat fiind că *Policraticus*-ul lui Ioan fusese trimis mai multora dintre prietenii săi apropiați, în vederea corectării, pare mult mai probabil că situația nu este una a lipsei unei teme centrale, ci, mai degrabă, a faptului că tema centrală nu este la fel de evidentă pentru cititorul modern precum era pentru cercul de secol doisprezece de *literati* al lui Ioan.

Având în vedere punctele enumerate mai sus, teza de față are ca scop furnizarea unei potențiale soluții la întrebarea legată de tema centrală a operelor lui Ioan în general, concentrându-se pe *Policraticus* în particular. Această soluție este **rațiunea** și are la origine afirmația lui Ioan din a doua carte a *Policraticus*-ului că Dumnezeu „este indiscutabil un Dumnezeu al cunoașterii”¹.

Rațiunea pare ca tema centrală care leagă scrierile lui Ioan de Salisbury. Rațiunea este de origine divină, fiind localizată în partea cea mai de sus a sufletului și coordonând în restul funcțiilor sufletului. Ea îl diferențiază pe om de restul creației deoarece doar acesta o împărtășește cu Creatorul. Astfel, prin intermediul rațiunii, omul trebuie să se apropie de Dumnezeu. Deși tocmai căutarea rațiunii de către om a fost cea care i-a adus căderea din Eden,

---

¹ Ioan de Salisbury: *Policraticus*. Trad n. II.27. „procul dubio scientiarum Dominus est”.

prin sacrificiul pe cruce al lui Hristos, în ipostaza de Cuvânt întrupat, omului nu doar că îi este permis, ci îi este cerut să urmeze calea rațiunii, pentru a obține mântuirea.

Atenția pe care Ioan o acordă rațiunii poate fi observată din analiza sa asupra procesului cunoașterii. Acesta începe de la percepție, trecând prin înțelegere și apoi prin definirea de către rațiune. Este un proces de abstractizare de la materie la formă, de la experiențe materiale la dezvoltare spirituală.

În cadrul dezbaterii procesului de cunoaștere apare și tema universalilor. Ioan de Salisbury privește universaliiile ca pe concepte mentale, pe care mintea umană le folosește drept unelte în procesul cunoașterii. În ciuda faptului că își oferă contribuția asupra întrebării universalilor, Ioan o și privește cu scepticism considerând-o ca pe o temă în care pseudo filosofii prosperă. O astfel de perspectivă este posibil să fi fost generată de experiența cu propriii săi magiștri.

Și relația istorică, dinamică, a omului raportat cunoaștere este abordată. Inițial, căderea omului a fost cauzată de dorința sa de a obține cunoaștere, dorință pornită din mândria sa, în a-și dori să devină egalul lui Dumnezeu. Prin sacrificiul lui Hristos, Care este *Logosul* prin excelență, copacul cunoașterii devine în mod metaforic lemnul crucii. Mai mult, ca o mișcare opusă mândriei omului, Hristos se smerește până la condiția umană. Astfel omului nu doar că îi este permis accesul la cunoaștere, ci, în fapt, îi este cerut să cultive rațiunea, pentru a putea intra în conexiune cu Dumnezeu și a-și obține mântuirea.

Ioan nu se limitează la a analiza felul în care cunoașterea se întâmplă, el oferă o serie de pași pentru cei care aspiră la cunoaștere. El pornește de la cheile cunoașterii prezentate de Bernard din Chartres. La acestea adaugă a șaptea cheie, a lui Quintilian, precum și propria sa „cheie a cheilor”, care este Dumnezeu, fără de care înțelepciunea adevărată nu poate fi obținută.

În relația dintre om și Dumnezeu, mediată de cunoaștere, Ioan aduce metafora lumii ca scenă. Pentru cei care nu caută cunoașterea, lumea este în aparență o comedie. Cu toate acestea, indiferent de cât de bună este viața lor pământească, ea este în fapt o tragedie, deoarece sunt condamnați la damnare. Înțelepții se află atât în interiorul cât și în exteriorul aceste tragi-comedii a vieții. Pe deoparte, înăuntrul ei sunt priviți ca nebuni de către cei frivoli, într-o inversiune ironică. Pe de altă parte, în exterior, ei sunt spectatori împreună cu Dumnezeu, deoarece ei sunt cei care înțeleg cu adevărat ce se întâmplă în viața pământească și care este scopul ei. Această metaforă a vieții ca scenă și a nebunului aparent, care este în fapt înțeleptul, își regăsește posteritatea în operele lui William Shakespeare, fiind declarată făturiș în *As You Like It*.

Rațiunea nu rămâne o unealtă pur filosofică, ea este prezentă în toate aspectele vieții omului. Rațiunea este cea care servește drept criteriu pentru a distinge între acțiunile potrivite și nepotrivite ale omului. În *Policraticus*, Ioan preia de la Cicero distincția dintre viața activă a omului, *negotium*, și viața sa inactivă, *otium*.

Este necesară existența unui echilibru între *otium* și *negotium* în viața omului. Lipsa alternării lor duce la apariția viciilor

Atât în domeniul *otium*-ului cât și al *negotium*-ului există atât activități potrivite, cele care stimulează rațiunea și îl aduc pe om mai aproape de Dumnezeu, cât și cele care nu stimulează rațiunea și cauzează damnarea omului. Prin practicarea lor, aceste activități în mod necesar aduc cu sine fie virtutea, fie viciul, în funcție de categoria din care fac parte.

Ca forme nepotrivite de *otium*, Ioan enumeră vânătoarea, jocurile de noroc, muzica, teatrul și practicile divinatorii. Cu toate acestea, în anumite contexte, ele pot fi activități legitime (vânătoarea ca *negotium*, jocurile de noroc pentru relaxare, muzica în context religios și la banchetele filosofice, teatrul dacă este instructiv din punct de vedere moral, prezicerea evenimentelor viitoare, dacă se face într-un mod științific, ca și în cazul vremii). În fapt, vina acestor activități este că ele nu cultivă rațiunea. În plus, unele dintre ele strică echilibrul dintre *otium* și *negotium* încurajând omul să practice *otium* după *otium*. Ca urmare, în loc să stimuleze virtutea, ele conduc omul la viciu.

În capătul celălalt al spectrului, singura formă potrivită de *otium* este filosofia, deoarece se concentrează asupra stimulării raționalității omului. Din punctul de vedere al lui Ioan, filosofia contemporană lui era mult îndatorată celei antice. În acest context, el se apleacă asupra metaforei piticilor care stau pe umerii uriașilor, preluată de la Bernard din Chartres.

În ce privește *negotium*-ul, rațiunea se regăsește sub forma legii. Legea laică derivă în mod necesar din legea divină, altfel este nulă. Legea face distincția dintre manifestarea potrivită a *negotium*-ului, corpul politic, și cea nepotrivită, tirania.

Devine evident că cunoștințele atât de lege canonică, cât și de lege romană a lui Ioan erau consistente, permițându-i să aibă grijă de treburile legale ale casei lui Theobald și să-și reprezinte superiorul în Curia romană. Urme ale cunoștințelor sale legale pot fi remarcate atât în scrisorile sale cât și în *Policraticus*. Cu toate acestea, în biografia studiilor sale, dreptul nu este nici menționat, nici nu ar încăpea în timpul limitat. De aici, precum și din anumite influențe detectabile de origine bologneză din abordarea sa a legalităților, devine probabil că Ioan a deprins studiile de drept de la maestrul Vacarius, care făcea parte din anturajul lui Theobald în anii 1140.

Forma aprobată de *negotium* este corpul politic, condus de principe. Principele se supune de bunăvoie legii și își cultivă rațiunea și virtutea, propagând aceste valori către restul statului.

Fiecare parte a statului are un rol asigurat și trebuie să se subordoneze legii. Mai mult, fiecare parte este importantă și toate membrele sale trebuie să lucreze împreună în armonie, pentru ca statul să funcționeze în mod organic și să prospere.

Pe de altă parte, tirania provine din nesupunerea față de lege. Ea poate să apară la orice nivel al societății, inclusiv în rândul clerului. Caracterul tiranic al conducătorului împinge restul statului înspre viciu. Este legitim ca un astfel de conducător să fie îndepărtat, dar numai în anumite circumstanțe, deoarece, de obicei, un tiran este pedeapsa lui Dumnezeu pentru un popor păcătos.

Originea tiraniei este atribuită de către Ioan unui dezechilibru între atenția pe care omul o acordă materiei și cea pe care o acordă formei. O astfel de inversare de priorități poate fi văzută în rândul Epicurienilor, care, prioritizând plăcerea pământească în defavoarea rațiunii, ajung să se damneze.

Clasificarea diverselor tipuri de activități în *otium* și *negotium*, potrivit și nepotrivit oferă *Policraticus*-ului o structură simetrică. Există un raport inversat de trei la unu, adică sunt trei cărți care se ocupă de formele nepotrivite de *otium*, trei cărți care se ocupă de formele potrivite de *negotium*, o carte care se ocupă de formele potrivite de *otium* și o carte care se ocupă de formele nepotrivite de *negotium*. Firul care leagă toate aceste părți este rațiunea, sub diversele ei forme.

O altă formă, mai subtilă, pe care o preia rațiunea în *Policraticus*-ul lui Ioan de Salisbury este caritatea. Caritatea este echivalată cu rațiunea, deoarece nimeni nu poate fi cu adevărat înțelept fără ea. Ea este înfăptuirea practică a rațiunii, fără de care nimeni nu se poate numi pe sine filosof. Caritatea este principalul criteriu al Judecării de Apoi, prin urmare este obligatorie pentru mântuire. Caritatea este cea responsabilă de caracterul social al gândirii politice a lui Ioan de Salisbury.

Avariția apare drept principalul viciu în opoziție cu caritatea. În cazul avariției se regăsește o relație inversată între formă și materie, omul preferând materia formei, prin urmare preferând bunăstarea efemeră pământească în defavoarea mântuirii sufletului.

Caritatea stimulează cooperarea și colaborarea diverselor părți din interiorul statului. Ea asigură că fiecare membru al comunității are cele necesare și că membrii statului lucrează împreună, în vederea binelui comun.

O formă de caritate specifică lui Ioan de Salisbury este predarea filosofiei. Predarea îi ajută pe alții să accedă la înțelepciune și prin urmare la mântuire. Din această cauză și reversul este valabil, adică iubirea față de profesor este una din cheile filosofiei.

Mai mult, în contextul carității, prietenia apare ca o instanță particulară. În ce privește abordarea prieteniei, Ioan de Salisbury este profund îndatorat lui Cicero, dar nu se rezumă la a prelua ideile acestuia. În loc, el îl folosește pe Cicero ca punct de plecare pentru dezvoltarea propriei sale concepții a asupra termenului.

Pentru Ioan prietenia este posibilă doar între oameni virtuoși. Din acest motiv, prietenii nu pot cere unul altuia săvârșirea unor fapte reprobabile.

Lingușirea este dușmanul prieteniei, ea fiind opusă adevărului. Corelând definițiile lui Dumnezeu ca iubire și ca adevăr, rezultă că prietenia este în mod necesar bazată pe adevăr. Lingușirea nu permite omului să evolueze, pentru că nu este făcut conștient de propriile-i defecte, răpindu-i posibilitatea de a se mântui.

În plus, există o anumită libertate de exprimare care se manifestă printre prieteni, dând naștere unui fel de Saturnalia permanentă în interacțiunile lor.

Date fiind punctele anterior menționate la care a ajuns teza de față, se poate remarca că scrierile lui Ioan de Salisbury se bucură de unitate tematică. Conceptul care le leagă, atât intern, cât și unele de altele este rațiunea.

Rațiunea este folosită prin explorarea tuturor definițiilor lui Dumnezeu, de cale, adevăr, cuvânt și, cel mai important, iubire. Prin urmare, rațiunea este implementată ca înțelepciune, ca lege și caritate. Rațiunea ar trebui să se situeze în centrul vieții omului, motiv pentru care Ioan oferă uneltele și un set de metode necesare. Rațiunea ar trebui să fie dezvoltată atât în sfera activă (*negotium*), cât și în sfera pasivă (*otium*) a vieții.

Mai mult rațiunea îl unește pe om cu Dumnezeu, făcând mântuirea posibilă. Ea îl face pe om mai bun și regulează relațiile armonioase dintre diferitele părți ale societății.

Absența rațiunii duce la comportament tiranic, la o prioritizare nepotrivită a vieții omului. De aici, în mod inevitabil apar viciile, iar omul se îndreaptă spre damnare în loc de mântuire.

Mai mult structura *Policraticus*-ului în particular este explicată în teza prezentă și o temă unitară este propusă, cu argumente în acest sens. Nu se mai poate considera că *Policraticus*-ul este un tratat fragmentar sau cu multiple tematici.

Împărțirea vieții omului între *otium* și *negotium*, preluată de la Cicero, explică și diviziunea *Policraticus*-ului. Pe lângă acestea, rațiunea vine atât drept criteriu între formele potrivite și nepotrivite de *otium* și *negotium*, cât și ca element unificator. În cazul în cazul *otium*-ului, rațiunea cultivată prin intermediul filosofiei este cea care ar trebui urmărită. În

același timp, pentru *negotium*, rațiunea preia forma legii, izvorâtă din legea divină și a deci de la Dumnezeu. Ascultarea față de lege îl face pe conducător legitim și produce o funcționare armonioasă în cadrul statului. Caracterul social al *Policraticus*-ului este dat de sinonimia dintre caritate și rațiune. Fără caritate, omul nu poate fi cu adevărat înțelept și nu poate obține mântuirea. În plus, caritatea garantează că fiecare parte a societății este îngrijită și că ajutorul reciproc este prezent în cadrul corpului politic.

În concluzie, rațiunea sub variile sale forme unifică atât corpusul lui Ioan în general cât și *Policraticus*-ul în particular, demonstrând că în ambele instanțe există unitatea tematică.

Teza de față nu țintește înspre o tratare exhaustivă a temei centrale a lucrărilor lui Ioan de Salisbury. Mai degrabă, ea se dorește a fi un punct de plecare pentru viitoare direcții de cercetare. Atât potențialele surse, antice sau contemporane lui Ioan (Cicero, Bernard de Clairvaux, Hughes de Saint Victor etc.) cât și posteritatea abordării sale centrate pe rațiune (la autori precum Petrarca, Dante, Shakespeare etc.) pot fi subiecte ofertante pentru viitoare teme de cercetare.

Bibliografie Selectivă

Sourse Primare

- SALISBURY, John of: *Metalogicon*. Hall, J.B. (ed.). Brepols. 1991.
- SALISBURY, John of: *Metalogicon*. Brepols. 2013. Transl. J.B. Hall.
- SALISBURY, John of: *Policraticus*. Keats-Rohan, K.S.B. (ed.). Brepols. 1993.
- SALISBURY, John of: *Policraticus*. Clemens C. I. Webb (ed.). Oxford. 1909.
- SALISBURY, John of: *Frivolities of Courtiers and Footprints of Philosophers*. Octagon Books. New York. 1972. Transl. Joseph B. Pike.
- SALISBURY, John of: *The Statesman's Book of John of Salisbury*. New York, 1963. Transl. John Dickinson.
- SALISBURY, John of: *The Letters of John of Salisbury*. Volume One. The Early Letters (1153-1161). Brooke, C.N.L., Greenway D.E., Winterbottom M. (ed.). Clarendon Press. Oxford. 1986. Transl. Harold Edgeworth Butler.
- SALISBURY, John of: *The Letters of John of Salisbury*. Volume Two. The Later Letters (1163-1180). Brooke, C.N.L., Millor, W.J. (ed.). Clarendon Press. Oxford. 1979. Transl. C.N.L. Brooke.

Bibliografie Secundară

- GRELLARD, Christophe, Lachaud, Frédérique (ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Brill. 2014.
- GRELLARD, Christophe, Lachaud, Frédérique (ed.): *Jean de Salisbury, Nouvelles Lectures, Nouveaux Enjeux*. Sismel edizioni del Galluzzo 2018.
- LUSCOMBE, David: John of Salisbury in Recent Scholarship. In Wilks, Michael (ed.): *The World of John of Salisbury*. Blackwell Publishers. 1994.
- NEDERMAN, Cary J.: *John of Salisbury*. Medieval and Renaissance Texts and Studies, Volume 288. Tempe, Arizona. 2005.
- O'DALY, Irene: *John of Salisbury and the Medieval Roman Renaissance*. Manchester University Press. 2018.
- PINZANI, Roberto: *The Problem of Universals from Boethius to John of Salisbury*. Brill. 2018.
- QUERIDO, Rene M.: *The Golden Age of Chartres*. Floris Books. Edinburgh. 2008.
- TAYLOR, Quesntic: John of Salisbury, the Policraticus, and Political Thought. In *Humanitas*. Volume XIX, No. 1 and 2. 2006.
- VEENSTRA, Ian: *Magic and Divination at the Courts of Burgundy and France*. Brill. 1997.

Surse Online

LACHAUD, Frédérique: L'idée de noblesse dans le Policraticus de Jean de Salisbury. In *Cahiers de recherches médiévales et humanistes* [En ligne], 13 | 2006, mis en ligne le 27 novembre 2009. URL : <http://crm.revues.org/743>. Consulted on 01.02.2022.